

Г.Г. Маруніна, м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ СОВІСТЛИВОСТІ В РАННЬОМУ ОНТОГЕНЕЗІ

В статті розглядаються педагогічні умови виховання совістливості в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці.

Ключові слова: совістливість, педагогічні умови, старші дошкільники, молодші школярі.

Актуальність дослідження педагогічних умов становлення совістливості в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці зумовлена необхідністю втілення в педагогічну практику положень законів України “Про освіту” та “Про “дошкільну освіту”, державної національної програми “Освіта (“Україна ХХІ століття”)", Базовим компонентом дошкільної освіти України, Базовою програмою розвитку дошкільника “Я у світі”.

Період старшого дошкільного та молодшого шкільного віку є сенситивним для розвитку моральних засад поведінки і діяльності. Зачатки совісті як внутрішньої етичної інстанції є новоутворенням старшого дошкільного віку, що зафіксовано у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні. Саме на етапі дошкільного дитинства закладаються основи розуміння дитиною понять “добро” та “зло”, створюються сприятливі умови для виховання у зростаючої особистості вміння діяти у відповідності з моральними нормами з власної ініціативи, контролювати та регулювати свою моральну активність. Новоутвореннями молодшого шкільного віку є внутрішній план дій та рефлексія як здатність співвідносити свою поведінку з чеканнями авторитетних дорослих.

Вирішення даного питання започатковано в працях науковців, близьких за темою дослідження з морального виховання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку: гуманістично-спрямований підхід до виховання (Г. Балл, І. Бех, К. Роджерс), моральний розвиток особистості (І. Бех, Л. Божович, М. Головка, В. Котирло, Р.Павелків, Т.Поніманська, Л. Рувінський, Т. Титаренко, П. Якобсон), підходи у моральному вихованні (С. Гончаренко, І. Зверева, О. Каіров, В. Киричок, О. Кошелівська, В. Павленчик, С. Субботський, О. Шемшуріна), моральне виховання в різних видах діяльності (Л. Артемова,

Л. Божович, Д. Ельконін, С. Карпова, Г. Лисюк, В. Сухомлинський, С. Тищенко, С. Уманець, В. Шевченко, Л. Шульга).

На жаль, сучасна практика суспільного і сімейного виховання дошкільників та молодших школярів недостатньо сприяє розвитку в них механізмів моральної саморегуляції, надає перевагу традиційній орієнтації на зовнішнє спонукання, виконання беззаперечної вимоги дорослого. Це спричинює залежну поведінку зростаючої особистості, гальмує процес становлення в неї основ моральної за змістом та активної за формою життєвої позиції, унеможлиблює формування відповідних віку форм суб'єктності.

Мета даної статті полягає у висвітленні педагогічних умов виховання совістливості в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці в практиці сімейного та суспільного виховання.

Експеримент проводився на базі шкіл-дитячих садків 1 ступеня та дошкільних навчальних закладів України, у процесі якого були визначені контрольні (К) та експериментальні (Ек) групи. Для одержання результатів дослідження були визначені критерії та їх показники.

Критеріями, за якими визначалися типи сформованості совістливої поведінки досліджуваних, виступали: 1) елементарна форма самопокладання відповідальності за самостійно прийняте рішення; 2) здатність діяти незалежно від зовнішнього контролю дорослого, саморегуляція поведінки; 3) прояви чесності та справедливості. Бралися до уваги когнітивний, емоційно – ціннісний та поведінковий компоненти та сталість прояву базової якості особистості-совістливості.

На констатувальному етапі дослідження необхідно було виявити зміст знань дітей 5 – 10 років про совість, рівень самооцінки кожної дитини, прояви совістливості у поведінці досліджуваних. Робота проводилась з трьома категоріями респондентів: дітьми, їх батьками, педагогами. В програму дослідження в роботі з дітьми були включені наступні методи: бесіди (“Совість”, “Ставлення батьків до проявів совістливості дитини”, “Справедливість. Відповідальність. Чесність”), включене спостереження та проєктивні методики (“Моральний вибір”, “Незакінчене оповідання”). Як допоміжний метод, використовувався аналіз продуктів діяльності (малюнок). Визначались типи поведінки досліджуваних двох вікових груп. Аналіз результатів дослідження представлений в попередніх статтях [3-5].

За результатами констатувального етапу дослідження були визначені наступні типи совістливості дітей 5-10 років: гармонійний, нестійкий, конформний, зародковий (дисгармонійний).

Створення педагогічних умов – це організація зовнішніх обставин виховного середовища по відношенню підростаючої особистості, що будуть спонукати його до якісних змін. Схожою думки щодо зв'язку між активністю суб'єкта та формуванням його особистісних якостей дотримуються О. Бодальов та Л. Божович, які стверджують, що якості особистості формуються у результаті неодноразових повторів вчинків, котрі відповідають певним нормам [1, с. 20]. Особистісна якість набуває стійкості тільки у випадку, якщо прагнення до його набуття включається до системи цінностей суб'єкта, тобто опосередковується найвищими формами його мотивації [2, с. 129-130].

Так, в результаті аналізу результатів констатувального етапу дослідження нами були визначені наступні педагогічні умови виховання совістливості: надання дитині права на моральний вибір та самопокладання відповідальності; формування у дитини адекватної самооцінки; посилення емоційної привабливості вчинку для самої дитини; вправлення зростаючої особистості в умінні виявляти совістливість за відсутності заохочень з боку дорослого; зведення дорослим за допомогою оцінних суджень совістливості у ранг найвищих моральних цінностей.

Відповідно до виявлених проблем була складена програма формувального експерименту, яка передбачала роботу з кожною групою учасників експерименту.

Зазначимо, що для різних вікових категорій дітей використовувались однакові форми та методи, але різні за складністю. Так, дошкільникам пропонувались спрощений варіант, а для молодших школярів він ускладнювався формулюванням постановки проблеми, кількістю запропонованих завдань, наприклад, встановленням причин, наслідків поведінки героя художнього твору тощо. Також в ході роботи здійснювався диференційований підхід. Для дітей з різними типами совістливості заняття проводились як окремо, так і разом в залежності від виконуваного завдання та виду роботи.

Робота з досліджуваними проводилась за трьома напрямками. Мета першого полягала у виробленні позитивної емоційної установки на совістливе ставлення до виконання

справи. Виходячи з того, що діти різного віку найчастіше знайомі з поняттям “безсовісний” і співвідносять його з конкретною ситуацією, іноді, переважно дошкільники, не пов’язують з поведінкою, не можуть мотивувати значення терміну, використаного дорослим, виникла необхідність наочно проілюструвати значення та місце совістливості в житті людини. Проводилось читання творів дитячої художньої літератури, ляльковий театр. Для обговорення добиралися оповідання, казки, в яких внаслідок негативної безсовісної поведінки героїв виникав конфлікт, аналізувались причини його виникнення, розглядались ситуації виходу з нього. Для ознайомлення з провідними поняттями проводились групові та індивідуальні бесіди з досліджуваними. Їх тематика в залежності від вікової категорії дещо різнилась. Так, дошкільникам було запропоновано наступні: “На гостинах у Добра та Зла”, “Яку людину називають доброю?”, “Де живе Совість?”, “Друзі та вороги Совісті”, “Якою буває Совість?”, “Як стати совістливим?”, “Що означає “бути справедливим?”, “З ким товаришує Чесність?”, “Навіщо бути відповідальним?” тощо. Для молодших школярів основними були такі: “Кого називають безсовісним?”, “В якому вчинку живе Совість?”, “Відповідальність та Обов’язок”, “Справедливість та Чесність”, “Як стати совістливим?”, “Чесноти доброї людини”.

Бесіди на морально-етичну тему спрямовувались на уточнення уявлень дошкільників та молодших школярів про базові моральні категорії – “добро”, “зло”; поглиблення знань дітей про особисті моральні якості (“доброту”, “відповідальність”, “совістливість”); навчання оцінювання поведінки та вчинків героїв, однолітків, своїх власних; збагачення словника; розвиток зв’язного мовлення; виховання бажання робити добрі вчинки, бути совістливим.

З метою розвитку самооцінки та вольових зусиль дітей використовувались ігрові методики та колективні завдання. Так, з метою розвитку самооцінки вчинків дитини була використана методика “Чоловічки”. Для уточнення знань, досліджуваних про поняття “добра” та “зла”, а також розвитку вміння оцінювати вчинки інших людей, була використана серія дидактичних розвивальних ігор І. Панасюк “Добре і погано”. В іграх дошкільникам і молодшим школярам пропонувалось здійснити вибір між добрим і злим вчинком, завдяки чому вони навчалися правил поведінки за допомогою фішок схвалення та засудження вибору способу дії.

Для розвитку емоційно-почуттєвої сфери дітей 5-10 років, здатності ставити себе на місце іншого було використано інсценування прочитаних творів та розігрування ситуацій з повсякденного життя дітей, які містили моральний конфлікт. Методика базувалася на тому, що гра є природним середовищем, в якому дитина вільно почувається, приміряє на себе ролі позитивних чи негативних персонажів, набуває практичного досвіду. Суб'єктивне ставлення до ситуації надавало можливість моделювати вчинок, спонукаючи до активного творення правил самим учасником для співіснування в колективі, спираючись на потребу узгодити власні інтереси та потреби із груповими.

Розуміння важливості результатів своєї роботи для інших, вправленні дітей в контрольню-оціночних діях, розвитку вольових зусиль, забезпечення поступового переходу від зовнішнього контролю за процесом роботи до самоконтролю та самооцінки була використана художня праця. Дітям кожної з вікових груп пропонувалось підготуватись до свята: дошкільникам та молодшим школярам прикрасити групу (клас) та виготовити газету. Спершу визначався зміст, тематика, етапи, хід роботи. Зверталась увага на індивідуальні та групові форми роботи. На третьому етапі організовувались ситуації в умовах вільного вибору для використання самостійних проявів совістливості в повсякденному житті. Так, у дошкільників від цього вибору залежав, наприклад, розподіл часу для самостійної діяльності, організація роботи на заняттях тощо.

Робота з батьками передбачала наступні форми роботи: батьківські збори, групові бесіди, індивідуальні консультації. На батьківських зборах обговорювались проблеми моральних вад в дитячому колективі групи чи класу, проводилось ознайомлення з типологією совістливості у дітей та батьків, аналізувались характеристики кожної групи досліджуваних, співвідносились типи різних вікових категорій, проводилось ознайомлення з практичними методами морального виховання, розглядання вікових та можливих індивідуальних особливостей морального розвитку вихованців певної вікової категорії, підкреслювалась важлива роль оцінки, позитивного прикладу з боку батьків у виробленні позитивних звичок у поведінці підростаючого покоління. Були запропоновані теми: "Звідки береться совість?", "Вплив сімейного виховання на розвиток совістливості", "Набуття практичного морального досвіду в дитинстві", "Як виховувати совістливість у дитини?", тощо.

До уваги педагогів (вчителів початкових класів, вихователів ГПД, вихователів ДНЗ) були запропоновані такі форми роботи: педради, ділові ігри; семінари, групові та індивідуальні консультації.

На педрадах обговорювались загальні проблеми морального розвитку особистості в дитячому віці, зверталась увага на потребу посилення співпраці педагогічних колективів та сімей вихованців, врахування індивідуально-типологічних та вікові особливостей кожного вихованця; толерантним підходом до оцінювання вчинків дитини, нагадування практичних методів впливу педагога у моральному вихованні.

На заключному етапі дослідження було проведено контрольний експеримент, мета якого – здійснення порівняльної оцінки типів совістливості у старших дошкільників та молодших школярів у контрольних та експериментальних групах по завершенню формувального експерименту. Були частково використані методики констатувального експерименту за обмеженням в часі: бесіди, аналіз продуктів діяльності (малюнки), спостереження.

Отримані результати засвідчили позитивні зміни у педагогічних характеристиках совістливості в ранньому онтогенезі в експериментальних групах, а саме: когнітивній, емоційно-ціннісній, поведінковій сферах, що підтвердило ефективність запропонованої нами програми експерименту.

На підставі отриманих даних експериментальної роботи, їх аналізу здійснено співставлення здобутих результатів на констатувальному і формувальному етапах дослідження. Результати представлені на Рис. 1 – 3.

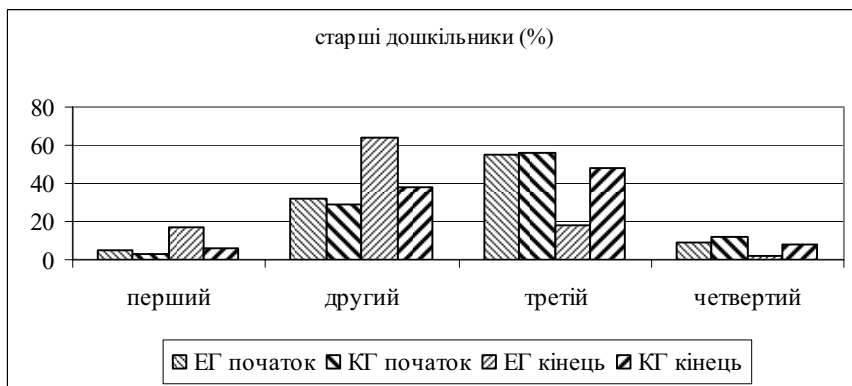

Рис. 1. Динаміка зміни типів совістливої поведінки у старших дошкільників

Узагальнені дані, одержані в процесі дослідження, свідчать, що в експериментальних групах дошкільників кількість дітей, віднесених до гармонійного типу з 4,55% збільшилася на 12,12%, і становить 16,67% досліджуваних; до другого – збільшилася 63,64%; до конформного – була 54,55%, знизилась до 18,18%; до зародкового (дисгармонійного) – була 9,09%, знизилась до 1,52%. Трохи зріс відсоток дошкільників з гармонійним типом у контрольних групах з 3,03% до 6,06% та нестійким типом з 28,081% до 37,88%.

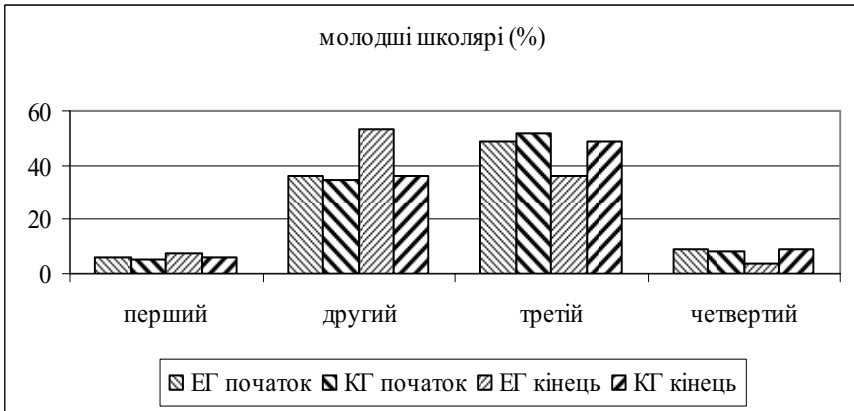

Рис. 2. Динаміка зміни типів совістливої поведінки у молодших школярів

Також відбулися зміни в експериментальних групах молодших школярів: гармонійного типу з 6,25% збільшився і становить 7,15% досліджуваних; до нестійкого – збільшилася 53,57%; до конформного – була 49,11%, знизилась до 35,71%; до зародкового (дисгармонійного) – була 8,93%, знизилась до 3,57%. Як і в контрольних групах дошкільників, мало змінилися результати в контрольних групах молодших школярів.

Узагальнення даних контрольного “зрізу” демонструвало збільшення в експериментальних групах гармонійного та нестійкого типу, зменшення конформного та зародкового (дисгармонійного).

Порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи засвідчив підтвердження висунутої гіпотези, що виховання совістливості в старшому дошкільному та молодшому шкільному

віці виявляється за визначених нами та перевірених на практиці педагогічних умов виховання.

Таблиця 1

**Динаміка зміни типів совістливої поведінки
у старших дошкільників та молодших школярів
в експериментальних та контрольних групах**

Типи	Експериментальні групи (ЕГ)				Контрольні групи (КГ)			
	старші дошкільники		молодші школярі		старші дошкільники		молодші школярі	
	Конст.	Контр.	Конст.	Контр.	Конст.	Контр.	Конст.	Контр.
	%	%	%	%	%	%	%	%
гармонійний	4,55	16,67	6,25	7,15	3,03	6,06	5,36	6,25
нестійкий	31,82	63,64	35,71	53,57	28,79	37,88	34,82	35,71
конформний	54,55	18,18	49,11	35,71	56,06	48,48	51,79	49,11
дисгармонійний	9,09	1,52	8,93	3,57	12,12	7,58	8,04	8,93

Аналіз результатів контрольних зрізів (табл. 1) показує зміни в динаміці проявів совістливої поведінки. Суттєві зміни спостерігаються в експериментальній групі досліджуваних в бік зростання як у старших дошкільників, так й у молодших школярів, тобто за допомогою складеної нами програми формувального експерименту діти стали більш совістливими: поглиблено зміст знань про категорію “совість”, підвищено рівень самооцінки, управління у вчинках.

Висновки. Виходячи з аналізу результатів дослідження, оволодіння дітьми системою ціннісних орієнтацій, усвідомлення морального змісту понять залежить від стилю сімейного виховання, особистості батьків, зовнішніх впливів оточуючого середовища, індивідуальних особливостей дитини.

Наше дослідження не вичерпує всієї сукупності проблем, пов'язаних із вихованням совістливості в ранньому онтогенезі. Подальшого вивчення потребує стан виховання совістливості в сім'ї; взаємодія сім'ї і дошкільного навчального закладу, школи по вихованню совістливості; виховання совісної поведінки дітей інших вікових груп.

Література:

1. Бодалев А.А. Психология личности/ Алексей Александрович Бодалев. – М. : Изд-во Московского университета, 1988. – 188 с.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности/ Под редакцией Д. И. Фельдштейна. – 2 изд. – М. : Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1997. – 352 с.
3. Хоріщенко Г.Г. Виховання совістливості як базової якості особистості старшого дошкільника та молодшого школяра/ Г. Г. Хоріщенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – Київ – Житомир: Видавництво ЖДУ. - 2004. – Кн. 1. – Випуск 6. – С. 139-144.
4. Хоріщенко Г.Г. Психолого-педагогічні умови виховання совістливості в дошкільному віці/ Г. Г. Хоріщенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – Київ – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І.Франка. - 2005. – Випуск 7. - С. 108-113.
5. Вплив різних соціальних інститутів на виховання совістливості в ранньому онтогенезі / Г. Г. Хоріщенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – Київ. - 2007. – Випуск 10. – С. 285-291.

В статье рассматриваются педагогические условия воспитания совестливости в старшем дошкольном и младшем школьном возрасте, характеризуются подходы в формировании совестливого поведения в условиях семейного и общественного воспитания.

Ключевые слова: *советливость, педагогические условия воспитания, старшие дошкольники, младшие школьники.*

The content of the notion “moral conscientiousness” as the basic quality of an individual is revealed in the article. Different approaches, ways and means of forming morally conscientious behaviour of children of pre-school and junior school age under the conditions of family and public upbringing are characterized.

Key words: *morally conscientious, children of pre-school and junior school.*